

УДК 343.985

Д. К. Антонов, кандидат юридичних наук,
слідчий слідчого відділу ДВП МВ
Національної поліції в Дніпропетровській області

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА В ЗАСТОСУВАННІ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ

Розглянуто забезпечення основних прав і свобод громадянина при застосуванні оперативно-технічних заходів; проаналізовано наявні у наукових працях пропозиції з цього питання та подано авторські пропозиції.

Ключові слова: конституційні права і свободи громадянина; оперативно-розшукова діяльність; оперативно-технічні заходи; конфіденційна інформація.

It was devoted reviewing the main directions and forms of improving human rights and freedoms and citizens from unjustified application of operative techniques; we analyzed available scientific studies on this question and submission suggestions.

Key words: constitutional rights and freedoms of man and citizen; operational-investigative activity; operational and technical measures; confidential information.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод громадян – головний обов’язок держави. Обмеження прав і свобод громадян мають бути адекватними правопорушенням, скоєним ними. У ст. 29 Загальної декларації прав людини закріплено: “При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві” [1]. На цьому положенні базуються всі чинні конституції демократичних держав, включаючи й Україну. Так, ст. 64 визначено: “Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України”, а в ст. 68 зазначено: “Кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей” [2].

У Конституції України значну увагу приділено захисту прав і свобод громадян від необґрунтованого обмеження. Так, у ч. 2 ст. 57 закріплено: “Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов’язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними”. У ст. 31 закріплено положення, на підставі якого обмеження права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції допустиме лише на підставі судового рішення. Відповідно до ст. 64 не підлягають обмеженню права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність і вагомість для кримінального судочинства питань правового регулювання захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального процесу підтверджено значною кількістю наукових праць із цієї тематики. Суттєвий внесок у розробку проблеми захисту прав і свобод громадянина під час виявлення, запобігання та досудового розслідування злочинів зробили К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Р. С. Белкін, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий,

© Д. К. Антонов, 2016

О. Ф. Долженков, О. Г. Колб, І. П. Козаченко, О. Р. Михайленко, О. В. Негодченко, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, О. В. Пчолкіна, О. П. Снігерьев, В. М. Тertiшник, О. Р. Туманянц, М. Є. Шумило та ін.

Водночас, попри значну розробленість конституційних і процесуально-правових аспектів зазначеної проблеми, залишаються недостатньо дослідженими питання, пов'язані з можливістю порушення або обмеження основних прав і свобод громадянина через застосування оперативно-технічних заходів (ОТЗ) під час проведення оперативно-розшукової діяльності (ОРД) і кримінального судочинства.

Мета статті – розгляд забезпечення основних прав і свобод громадянина в застосуванні ОТЗ, аналіз наявних у наукових працях пропозицій з цього приводу та подання авторських пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з положень Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, а також низки інших законів, постанов Кабінету Міністрів України (КМ), відомчих і міжвідомчих наказів та інструкцій, застосування ОТЗ під час виявлення, запобігання та досудового розслідування злочинів безпосередньо стосується прав громадян, зазначених у ст. 27–32 Конституції України, до яких належать: *право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на недоторканність особистого й сімейного життя* [2, 3, 4].

Також може бути порушено заборону на збирання, збереження, використання й поширення інформації про приватне життя особи без її згоди, порушено питання щодо честі й доброго імені громадян.

Гарантія недоторканності приватного життя, особистої та сімейної таємниці міститься не тільки в нормах Конституції України, але й у галузевому законодавстві. Насамперед – це конституційні положення про таємницю листування та іншої кореспонденції (ст. 31), про неприпустимість збирання, збереження, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ч. 1 ст. 32), про недоторканність житла (ч. 1 ст. 30), про судовий захист прав і свобод (ст. 55) [2], що створюють правовий режим, за якого порушення недоторканності приватного життя виявляється ускладненим або неможливим. Утім, механізми забезпечення гарантій розглянутих конституційних прав, що покликані реалізувати на практиці положення норм Конституції України, містяться в галузевому законодавстві.

Саме ним установлені конкретні підстави, умови й порядок одержання відомостей, що стосуються особистої та сімейної таємниці, чим створюються перешкоди для втручання в приватне життя насамперед із боку державних органів. Так, органи внутрішніх справ, СБУ, інші правоохоронні структури мають право втручатись у приватне життя громадян із використанням ОТЗ негласного отримання інформації лише в разі проведення ними відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [4, ст. 5, 8] оперативно-розшукових заходів і у зв'язку з розслідуванням скоєних ними злочинів чи за наявності достатньої інформації про злочини, що готуються або вчинені, а також для забезпечення особистої безпеки громадян і державної безпеки (ст. 23 Закону України “Про Національну поліцію”, ст. 25 Закону України “Про Службу безпеки України”, ст. 20 Закону України “Про Державну прикордонну службу України” тощо) [5; 6, ст. 25; 7, ст. 20].

Право на недоторканність приватного життя тісно пов'язане з іншим правом громадянина – на захист своєї честі й доброго імені, тобто таких елементів характеристики особистості, що, визначаючи право громадянина на пошану, повагу, визнання, є базисом її статусу в суспільстві. Це право може бути порушено не безпосередньо застосуванням ОТЗ, призначених для негласного отримання інформації, а під час реалізації матеріалів, отриманих у результаті їх неправомірного використання.

Порушення зазначених вимог може спричинити як застосування передбачених законом способів захисту цивільних прав аж до компенсації моральної шкоди (п. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 13, п. 9 ч. 2 ст. 16, п. 4 ч. 2 ст. 23, ст. 301 ЦК України) [8], так і кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність (ст. 182 КК України; ст. 37 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”; ст. 49 Закону України “Про інформацію” тощо) [9; 10; 11].

Конституційне положення про неприпустимість збирання, збереження, використання і поширення інформації про приватне життя особи є однією з гарантій закріпленої в ст. 32 Конституції права на недоторканність приватного життя [2].

Особливого значення в аспекті розглянутої проблеми ця конституційна норма набуває через її безпосередній стосунок до ОТЗ, призначених для негласного отримання інформації, використовуваних при виявленні, запобіганні й розслідуванні злочинів, а також до систем, створюваних на основі використання засобів обчислювальної техніки і зв'язку, що дозволяють перехоплювати, накопичувати і певним чином обробляти значні масиви інформації.

Окремої уваги потребують персональні дані, які Законом України “Про захист персональних даних” разом зі знеособленими персональними даними належать до розряду інформації з обмеженим доступом [12, ч. 2 ст. 5]. Цей Закон прийнято відповідно до Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, прийнятої Радою Європи 28 січня 1981 р., і Додаткового протоколу до Конвенції щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних, ратифікованих Україною [13].

Законом України “Про інформацію” визначено інформацію про особу (персональні дані): національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [11, ч. 2 ст. 11].

Актуальність розгляду цього питання обумовлена необхідністю разом зі створенням умов для розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій упроваджувати засоби протидії протиправному використанню інформації про громадян.

При цьому слід ураховувати, що законом встановлено режим обмеженого доступу до відомостей про фізичну особу та заборонено обробку персональних даних про расове чи етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство у політичних партіях та професійних спілках, а також даних, що стосуються здоров'я чи статевого життя [12, ч. 1 ст. 7].

Водночас ми погоджуємося з В. С. Безрученко [14], що у зв'язку з імовірним значним ступенем небезпеки, який може виникнути у випадку витоку інформації з бази персональних даних, необхідно змінити процедуру отримання дозволу від уповноваженого державного органу з питань захисту персональних даних, яка регулюється ст. 9 зазначеного Закону [12]. Отже, передбачена Законом вимога щодо підтвердження зобов'язання про виконання вимог захисту персональних даних не дає гарантій захисту і не регулює відносини із приводу відшкодування збитків у разі витоку інформації з бази персональних даних суб'єкта персональних даних. У Законі також необхідно більш детально визначити повноваження правоохоронних органів у частині здійснення контррозвідувальної та оперативно-розшукової функцій стосовно суб'єктів проти-

правної діяльності щодо використання інформації з баз персональних даних, у тому числі за допомогою засобів оперативної техніки.

Разом із питаннями правового регулювання захисту інформації про особу виникають питання забезпечення ефективності інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів. Шляхи подолання цих проблем полягають у системній побудові єдиного банку реєстраційних даних усього населення держави.

Збирання персональних даних може здійснюватись як витребуванням їх в особи, котрої вони стосуються, так і шляхом одержання їх з інших джерел або проведення відповідними органами і службовими особами власних розшукових заходів, серед них оперативно-розшукових із використанням ОТЗ.

Збирання конфіденційної інформації правоохоронними органами передбачено, зокрема, КПК України, законами України “Про Національну поліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про Службу безпеки України” та ін. Так, ст. 91 КПК України встановлює, що під час кримінального провадження підлягають доказуванню обставини, що характеризують особу обвинувачуваного [3]. Відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, збирання відомостей про особу може відбуватися шляхом проведення ОТЗ, призначених для негласного отримання інформації, яке можливе лише за наявності передбачених Законом підстав (ст. 6) і не має порушувати межі конкретних потреб [4].

Так, ч. 12 ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” передбачено, що одержані в результаті ОРД відомості, які стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганню не підлягають і мають бути знищені [4]. Відомості, одержані в результаті ОРД, щодо підготовки до терористичних актів чи їх учинення окремими особами та групами, зберігаються до п’яти років.

Згідно зі ст. 28 Закону України “Про Національну поліцію”, ч. 1 ст. 5 Закону України “Про Службу безпеки України” зазначені правоохоронні органи не мають права розголошувати відомості, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов’язків не вимагає іншого [5; 6]. Хоча ці норми певною мірою і стримують протизаконне поширення інформації про приватне життя, однак навряд чи її можна визнати достатньою в плані захисту інтересів особистості.

Право громадян на ознайомлення з документами і матеріалами, що безпосередньо стосуються їхніх прав і свобод, було закріплено також низкою законів, зокрема Законом України “Про захист персональних даних” [12, ч. 2 ст. 8].

Як гарантію інтересів осіб, причетність яких до правопорушення не доведено у встановленому законом порядку і котрі мають факти вжиття щодо них ОТЗ, Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” передбачено право одержати від органів, на які покладено здійснення ОРД, письмове пояснення з приводу обмеження їхніх прав і свобод та оскаржити ці дії [4, ч. 9 ст. 9]. Це право може бути обмежено тільки вимогами конспірації, що виключають можливість розголошення державної таємниці.

Особливий порядок ознайомлення із зібраними стосовно особи матеріалами закріплено у кримінальному процесуальному законодавстві. Відповідно до ч. 2 ст. 317 КПК України, після завершення досудового слідства та призначення справи до судового розгляду учасникам судового провадження має бути надано право ознайомитися з усіма зібраними матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання [3].

Передбачене ст. 31 Конституції України право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції також є однією з найважливіших гарантій прав на недоторканність приватного життя людини, її особисту і сімейну таємницю [2].

Однак це право може виходити за межі приватного життя, певною мірою поширюючись на сферу службових та інших суспільних відносин. Такого висновку можна дійти, зокрема, аналізуючи зміст ст. 1 та 6 Закону України “Про поштовий зв’язок”, яким із посиланням на розглянуту конституційну норму гарантовано це право користувачам із зазначенням, що “поштова безпека – визначений законодавством комплекс заходів, спрямованих на захист таємниці інформації у поштовому зв’язку, збереження поштових відправлень, грошових коштів і засобів поштового зв’язку... Таємниця поштових відправлень, у тому числі листування та іншої письмової кореспонденції, електронних повідомлень, що пересилаються (передаються) засобами зв’язку, гарантується Конституцією та законодавством України” [15, ст. 1, 6],

Положення Конституції України, згідно з яким обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції можливе тільки на підставі судового рішення, на цей час набувають усе більшого розвитку в законодавстві України. Так, згідно з ч. 3 ст. 6 Закону України “Про поштовий зв’язок”, “виймка та огляд письмової кореспонденції, вкладень в інших поштових відправленнях, одержання будь-яких довідок щодо них заборонено, крім випадків, визначених законом” [2; 15].

Це право може бути порушено уповноваженими органами в разі проведення ОРД із застосуванням ОТЗ, призначених для негласного отримання інформації. Тому Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” не тільки передбачено, що ОТЗ, якими обмежено закріплені в ст. 31 Конституції України права громадян, допускаються лише на підставі судового рішення, але й установлено умови, коли таке судове рішення може бути прийнято. Ці умови пов’язані з наявністю інформації: про ознаки підготовлюваного, чиненого або скоєного тяжкого чи особливо тяжкого злочину; про осіб, які перебувають у розшуку або безвісти зникли; про загрозу життю, здоров’ю, житлу і майну працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; про розвідувально-підривну діяльність проти України [4, ч. 14 ст. 9].

За наявності цих умов у разі оперативної необхідності проведення зазначених ОТЗ допускається на підставі рішення керівників оперативного підрозділу органу, що здійснює ОРД, з обов’язковим повідомленням слідчого судді та прокурора протягом доби. Якщо впродовж 24 годин після одержання такого повідомлення слідчий суддя не ухвалить рішення щодо проведення відповідного ОТЗ, його проведення має бути припинено.

До того ж змінами, внесеними до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” у зв’язку з ратифікацією Україною Конвенції про захист прав людини й основних свобод, на проведення ОТЗ, пов’язаних з обмеженням прав, зазначених у ст. 31 Конституції України, накладено додаткові обмеження [2; 4]. Тому нині прослуховування телефонних та інших переговорів можливе тільки стосовно осіб, підозрюваних або обвинувачуваних у здійсненні тяжких або особливо тяжких злочинів, а також осіб, що можуть мати відомості про зазначені злочини. Фонограми, отримані в результаті прослуховування телефонних та інших переговорів, мають зберігатися в опечатаному вигляді в умовах, що виключають можливість їхнього прослуховування і тиражування сторонніми особами.

У випадку порушення справи кримінального провадження щодо особи, телефонні й інші переговори якої підлягають прослуховуванню відповідно до чинного Закону “Про оперативно-розшукову діяльність”, складається протокол із відповідними додатками, що передають слідчому для долучення до справи кримінального провадження як джерело доказів. Подальший порядок їх використання визначено кримінальним процесуальним законодавством України.

Додатковою гарантією прав громадян від їх необґрунтованого обмеження шляхом застосування ОТЗ для прослуховування телефонних та інших переговорів, що ро-

бить невинуватими такого роду порушення в ході їх проведення, є Указ Президента України від 7 листопада 2005 р. № 1556/2005 “Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів” [16]. Цей Указ є кроком до створення централізованої системи проведення ОТЗ окремими суб’єктами ОРД і підтверджує висновки, яких ми дійшли щодо необхідності вдосконалення законодавства про ОРД.

Відповідно до вимог зазначеного вище Указу Президента України визначено процедуру отримання дозволу суду на здійснення ОТЗ, які тимчасово обмежують права людини, зокрема на негласне проникнення до житла чи іншого володіння особи, застосування технічних засобів добування інформації, зняття її з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, установлення контрольно за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією особи, а також використання інформації, добутої під час здійснення ОТЗ, що визначена Постановою КМ України від 26 вересня 2007 р. № 1169 “Про Порядок отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації” [17].

Ухвалюючи цю Постанову, КМ України не лише уніфікував порядок отримання дозволів оперативними підрозділами різних органів виконавчої влади, а, знявши гриф обмеження доступу із зазначених відомчих актів, зробив значний поступальний крок у напрямі відкритості та прозорості діяльності правоохоронних органів, надавши можливість суспільству здійснювати ефективніший демократичний контроль за діяльністю оперативно-технічних підрозділів, що, своєю чергою, сприятиме їх ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій.

Норма про недоторканність житла, закріплена в ст. 30 Конституції України, є однією з основних гарантій передбаченого ч. 1 ст. 32 Конституції права на недоторканність приватного життя. [2]. Вважаємо, що саме в такому контексті слід розглядати зазначену конституційну норму, виходячи з положень п. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якому зазначена необхідність забезпечення державою в законодавчому порядку захисту громадян від необґрунтованого або незаконного втручання в їх особисте і сімейне життя, а також від необґрунтованого або незаконного посягання на недоторканність їхнього житла [18].

Однак, на наш погляд, сучасний рівень розвитку ОТЗ дозволяє чинити проникнення в житло, не тільки уникаючи безпосереднього проникнення до нього громадянина, але й без порушення недоторканності в тому сенсі, як це закріплено в кримінальному процесуальному законодавстві. Так, наприклад, викрадення предметів із житла може відбуватися за допомогою дистанційно керованих механізмів, а спостереження за тим, що відбувається всередині житла як за допомогою технічних засобів, вмонтованих у стіни, стелю, підлогу, системи вентиляції, технологічні отвори, щілини тощо, так і дистанційно, без механічного контакту з межами житлового приміщення.

У зв’язку з наведеним вважаємо, що гарантії недоторканності мають поширюватися не тільки на житло в матеріальному його сенсі, але й на всю інформацію, що в цьому житлі перебуває і передається. Отже, порушенням недоторканності житла ми пропонуємо вважати не тільки відкрите або таємне вторгнення в це житло сторонніх осіб із метою проживання або з іншою метою, а також установлення в ньому технічних засобів, що дозволяють здійснювати прослуховування розмов мешканців або візуальне спостереження за подіями, що відбуваються в цьому житлі.

Порушення недоторканності житла виникає й у тих випадках, коли за допомогою спеціальних технічних засобів, установлених за межами житла, ведеться спостереження за тим, що відбувається всередині його. Тут, на нашу думку, слід використовувати досвід кримінального процесуального законодавства США [19], де вже досить

давно спостереження за тим, що відбувається в житлі, й прослуховування, серед іншого з використанням технічних засобів, установлених поза його межами, прирівнюється до обшуку (з відповідним порядком судового санкціонування і процесуальним статусом одержуваних у результаті прослуховування і спостереження матеріалів).

Специфічні гарантії недоторканності житла передбачені чинним законодавством щодо окремих категорій осіб, чия діяльність потребує особливого забезпечення. Наприклад, відповідно до ст. 27 Закону України від 17 листопада 1992 р. “Про статус народного депутата України” народні депутати протягом усього терміну повноважень наділені недоторканністю, що поширюється, зокрема, і на їхнє житлове приміщення. Згідно з цією статтею Конституції будь-які дії в поєднанні з обмеженням недоторканності житла можуть бути проведені лише після одержання на те згоди Верховної Ради України [20, 27].

Деякі інші умови, за яких можливе законне проникнення в житлове приміщення судді, передбачені Законом України від 15 грудня 1992 р. “Про статус суддів”. За п. 4 ст. 13, проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись лише за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення щодо вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки [21, п. 4 ст. 13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Українське законодавство містить достатньо норм, якими забезпечено гарантії основних прав і свобод громадян від необґрунтованого обмеження під час проведення державними органами правоохоронної та ОРД. Однак, як свідчить здійснений аналіз, більшість із них було розроблено і прийнято практично без урахування можливості використання ОТЗ, призначених для негласного отримання інформації, для порушення конституційних прав громадян. До того ж деякі із зазначених правових норм (наприклад, ст. 162 КК України) не тільки не враховують сучасного рівня розвитку ОТЗ і не містять інформації про них, але й не відповідають своїй назві й положенням Конституції, з яких випливають. У зв’язку з цим вважаємо за необхідне внести до законодавчих норм, якими гарантовано розглянуті права і свободи громадян, доповнення, що враховують сучасний рівень розвитку ОТЗ і приводять їх у відповідність до змісту, закладеного у положеннях Конституції України, виконання яких вони покликані забезпечувати.

Для реалізації вищевикладеного пропонуємо сформулювати ст. 30 Конституції України в такій редакції: *“Житло недоторканне. Ніхто не має права проникати в житло і порушувати його недоторканність усупереч волі осіб, які мешкають у ньому, інакше як у випадках, установлених законом, або на підставі судового рішення”*.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 № 995_015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 304.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 383.
7. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. // Офіційний вісник України. – К., Право, 2001. – 160 с.
10. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
11. Про інформацію : Закон України від 02/10/1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01/06/2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
13. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Закон України від 06.07.2010 р. № 2438-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 46. – Ст. 542.
14. Безрученко В. С. Використання інформації про особу: організаційно-правовий аспект / В. С. Безрученко // Актуальні проблеми адміністративного права та адміністративної діяльності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Донецьк, 10 грудня 2010 р.). – Донецьк : ДонНУ, 2010. – С. 128–133.
15. Про поштовий зв'язок : Закон України від 04.10.2001 р. № 2759-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 6. – Ст. 39.
16. Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів : Указ Президента України від 07.11.2005 р. № 1556/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556/2005>
17. Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації : постановка Кабінету Міністрів України від 26.09.2007 р. № 1169 // Офіційний вісник України. – К., 2007. – № 73. – Ст. 2725.
18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. № 995_043 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043
19. Пешков М. Прослушивание и электронное наблюдение в уголовном процессе США / М. Пешков // Российская юстиция. – 1997. – № 4. – С. 55–56.
20. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
21. Про статус суддів : Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 8. – Ст. 56.